

SEYYİD ŞERİF CÜRCANİ'NİN DİLCİLİĞİ VE DİLCİLİĞİNE YÖNELTİLEN TENKİTLER VE TAHLİLİ*

Yrd. Doç. Dr. Yüksel ÇELİK*

Özet

Cürcânî'nin belâgat ilmine dair telif etmiş olduğu Teftâzânî'nin el-Mutavvel'ine yazdığı hâşiye ile Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'Ulûm'unun belâgat kısmına yazdığı şerhi el-Misbâh, asırlarca Şark İslâm dünyasında edebiyat anlayışının temel kitapları olarak okutulmuş ve gelmiştir. Arap dili ve belâgatı üzerine yirmiden fazla çalışması olan bir ilim adamının Arapçadan ve dil zevkinden nasibini almaması söz konusu olamaz. Hâşiye ale'l-Mutavvel adındaki eserinde, lafzî delâletin tarifi konusunda Teftâzânî'ye yönelttiği itirazlar, Hâce Zâde ile Ali Kuşçu arasında tartışma konusu olur. Ali Kuşçu Teftâzânî'nin görüşünün doğru olduğunu iddia eder. Bunun üzerine Hâce Zâde, «Evet, ben de senin gibi düşünüyordum. Ancak konuyu araştırınca Seyyid Şerîf'in haklı olduğunu anladım ve bunu kitabımın kenarına yazdım» der. Sonra hizmetçilerine emreder, kitabı getirirler, araştırmalarını Ali Kuşçu'ya gösterir, o da beğenir ve çok memnun olur. Hâce Zâde ile Ali Kuşçu arasında geçen bu konuşma, dikkatli ve insafli bir araştırma yapıldığında, Seyyid Şerîf Cürcânî'nin görüşlerinin doğruluğunun ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, el-Misbâh fî Şerhi'l-Miftâh Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, Miftâhu'l-'Ulûm, Belagat.

Criticism Of Seyyid Sherif Curcani's Plilology And Analysis

Abstract :

Sa'duddîn Taftazânî (d.792/1390) and Sayyid Sharîf al-Jurjânî (d.816/1413), who lived in the eighth century were regarded as prolific researchers and authors among the well known Islamic scholars. They gained prominence especially in the fields of Arabic language and Rhetoric, Kalâm and Logic. Due to the fact that they were well versed in logic and language they are considered to be the followers of the schools of logic and rhetoric. After conquering the lands of their abode Timur took the two scholars with him to Samarkand and had literary debates arranged in his presence. One of these debates was on the topic of istiâre-i tamsiliyya (Representative metaphor). This debate attracted the attention of the Islamic World and the topic was debated by Muslim

¹ Bu makale, 13-15 Ekim 2016 tarihlerinde Fırat Üniversitesinde düzenlenen olan I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunda "Seyyid Şerîf Cürcânî'nin Dîlciliğine Yöneltilen Tenkitler Ve Tahlihi" başlığı altında bildirisi olarak sunulmuştur.

* Yrd. Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

scholars during the following centuries. This article intends to study the literary debates which took place between the above mentioned scholars.

Keywords: Sa'duddîn at-Taftazânî, Sayyid Sharîf al-Jurjânî, el-Misbâh fî Şerhi'l-Miftâh Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, Miftâhu'l-'Ulûm, Rhetoric.

Seyyid Şerîf Cürçânî'nin Dilciliği ve Dilciliğine Yöneltilen Tenkitler ve Tahlili²

GİRİŞ

Seyyid Şerîf Cürçânî'nin Dilciliği

Sarf Alanındaki Gayretleri

Seyyid Şerîf Sarf ilminde müstakil bir eser yazdığı gibi, 'İzzi Şerhinde de bu ilme dair, iştikak, fiillerin taksimi ve çekimi, fiil ve isimlerde carî olan kalb, nakil, ve iskan gibi ilalleri, takî ve edatları, hareke ve sukununa varıncaya kadar sebep ve illetleriyle şerh etmiştir.

Risale fi's-sarf³ (Sarf-i Mîr, el-Mukaddime fi's-sarf, Tasrîfu Seyyid): Seyyid Şerîf'in sarf ilminde kaleme aldığı müstakil eseri **Risale fi's-sarf⁴ (Sarf-i Mîr, el-Mukaddime fi's-sarf, Tasrîfu Seyyid)**'dir. Müellif bu eserini Farsça kaleme almıştır.

Fiil çekimi, isimler, harfler, sahih ve mutel fiiller, mücerred ve mezid fiiller gibi, dil bilim terimleri daha çok morfolojik açıdan teferruatlı ve detaylı olarak incelenmiş, bundan dolayı dil bilim kurallarını öğrenenler için bir el kitabı konumunda olagelmıştır. Günümüze kadar gelmiş olan bu eserin birkaç kere basımı yapılmış olup ilk defa 1293 (h.ş.) senesinde Tahran'da Câmîu'l-Mukaddimât mecmuası içinde Farsça, 1220/1805 senesinde Kalkûta'da ve 1260/1844, 1288/1871 tarihinde Leknev'de olmak üzere neşredilmiştir.⁵

Cürçânî'nin metin olarak te'lif ettiği ve sahasında yazılmış değerli eserlerden biri olması münasebetiyle, eserin planını vermede fayda mülâhaza ederek aşağıya aldık.

Sarf-ı Mir'in planı⁶:

Bu eser, kısa bir giriş ve 24 fasıldan meydana gelmektedir. Giriş bölümünde isim, fiil ve harf olarak kelime üç kısımda incelendikten sonra, Tasrîf'in ta'rîfi yapılır. Birinci fasılda ismin binası sülâsî, rubâ'î ve humâsî olarak üç bölümde, fiiller ise, sülâsî ve rubâ'î mucerred olarak iki kısımda incelenirler. İkinci fasılda asıl harfi ziyade harften ayırma usûlü izah edilir. Üçüncü fasılda sülâsî, rubâ'î ve humâsî mücerret isimler ile sülâsî ve rubâ'î mücerret fiillerin sığalarından bahs edilir. Dördüncü fasılda aksâm-î seb'a denilen sahih, memmûz, mudâ'af, misâl, ecvef, nakıs ve lefif olan fiil ve isimler incelenir. Beşinci fasılda mücerret mazilerin muzârieleri incelenir. Altıncı fasılda üç

² Bu makale" es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî'nin «el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh» Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlili (Edisyon Kritik)" adlı doktora çalışmamdan elde edilmiş bir makaledir.

³ Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân, **ed-Davu'l-lamî' li ehli'l-karnî't-tâsî'**, c. 5, s.329 Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, I-XII, Beyrut; Leknevî, 'Abdulhayy, el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye, s. 130, Beyrut, 1998

; Bağdadî, Abdulkadir b.Ömer, **Hızanetu'l-edeb** c. 1, s. 729, I-XII, Kahire 1989.

Bağdadî, a.g.e.; Brockelmann, Suppl. c., s.306 Gümüş, a.g.e., s. 157.

⁴ Sehâvî, a.g.e., c. 5, s. 329; Leknevî, a.g.e.,s. 130; Bağdadî, a.g.e., I, 729; Brockelmann, Suppl. c. 2, s. 306, I-III, Leiden 1956.; Gümüş. Sadreddin, **Seyyid Şerîf Cürçânî'nin Arap Dilindeki Yeri**, s. 157, Fatih Yayınları, İstanbul 1984.

⁵ Rûhânî, Muhammed Huseyin,"**Curcânî**"Dâiratu'l-Maarif-i Teşeyyü' , c. 5, s. 333 (nşr., Şehih Saîd Muhibbi), Tahran 1375 (h.ş.); Gümüş, a.g.e., s. 157; Suyûtî, Abdurrahmân Celâlüddin **Buğyetu'l-Vû'ât fî Tabakâti'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât**, c. 2, s. 58, I-II, nşr., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut, ts.

⁶Gümüş, a.g.e. , s. 157-58 (Dipnot 122).

harfilerden fazla olan kelimeler anlatılır ve en meşhur 10 bab zikr edilir. (Bunlar. İf'âl, Tef'îl, Mufâ'ale, İfti'âl, İnfî'âl, Tefâ'ul, Tefâ"ul, İf'ilâl, İstif'âl ve İf'ilâl bablarıdır). Yedinci fasılda Rubâî mücerret (Fa'lele babı) ile buna mezit olan üç bâb (Tefa'lele, İfanlele ve İfalele) anlatılır. Böylece klasik ders kitaplarında 35 bab olarak tanzim edilmiş olan sarf ilminin bablarını el-Cürçânî 20 babda özetlemiştir.

Sekizinci fasılda ismin çeşitleri anlatılır. Dokuzuncu fasılda sulâsî mücerred fiillerin mâzî ve mustakbelleri şahıslara göre izâh edilir. Onuncu fasılda, muzâri, fiili ve çekimi yapılır. Onbirinci fasılda, nasb ve cezm edatları izâh edilir. Onikinci fasılda emr-i hazır ve yapılışı; lâzım ve muteaddî oluşlarına göre fiiller; fiilleri muteaddî, ma'lûm ve mechûl'e çevirme usulleri anlatılır. Onüçüncü fasılda emr-i hazırın mustabel fi'li mechûle çevirme usûlü izah edilir. Ondördüncü fasılda emr-i hâzır'ın mechûlünü yapma usûlü açıklanır. Onbeşinci fasılda te'kît nûnundan bahs edilir. Onaltıncı fasılda sülâsî mücerretlerin ism-i fâil ve sıfat-i müşebbehelerinin vezinleri verilir. Onyedinci fasılda sülâsî mücerretten ism-i mef'ûl ve mezitlerden ism-i fâil ve ism-i mef'ûl'un yapıları açıklanır. Onsekizinci fasılda zaman ve mekân isimleri anlatılır. Ondokuzuncu fasılda âlet isimleri izâh edilir. Yirminci fasılda *Fe'ale Yef'alu* kalıbı ve gırtlak harfleri anlatılır. Yirmibirinci fasılda *İf'âl* babının hemzesinin çeşitli mânâları anlatılır ve çekimler yapılır.

Ayrıca bazı babların özellikleri izah edilir. Yirmi ikinci fasılda *Tefâ'ul* babının özellikleri anlatılır. Yirmüçüncü fasılda sūdâsî bablarla vasıl ve katı hemzeler anlatılır. Yirmi dördüncü fasılda lâzım f'lin harf-i cer ile müteaddî olduktan sonraki durumu, çekimleri ve *Fâ'ale* babının elifi ile *İstef'ale* babının sîn'inin, fiili müteaddî kılışları açıklanır.

Tasrifu'l-'izzi (Şerh ' ale'ı-'izzî, Şerhu'l -'izz î): Seyyid Şerîf'in Sarf alanında ikinci bir eseri ise 'İzzuddîn 'Abdu'l Vehhâb b. İbrâhim ez-Zencânî (v. 654/1256) nin sarf ilmüne dâir te'lif etmiş olduğu *Tasrifu'l-'izi* veya kısaca *'İzzi* isimleriyle şöhret bulan risâlesine şerhtir. Şerh formundaki bu eserine de Cürçânî bir çok eserinde olduğu gibi, mukaddime yazmadığı için, eserin te'lifiyle ilgili herhangi bir bilgisine sahip değiliz. Ancak, *'izzi*, sarf ilminde te'lif edilmiş muhtasar bir mukaddime ve çok veciz olmasına rağmen, bütün eserin talebe tarafından anlaşılmasında güçlük çekileceği muhakkaktır. İşte el-Cürçânî bu güçlükleri gidermek maksadıyla bu şerhi yazmış olmalıdır. Gerçi bu esere el-Cürçânî'den önce et-Teftâzânî tarafından güzel bir şerh yazılmıştı. Ancak, el-Cürçânî bunu kâfi görmemiş olmalıdır ki ikinci bir şerh yazmaya ihtiyaç duymuştur. Nitekim meselelerin izahında et-Teftâzânî'den daha geniş bilgi vermektedir⁷.

Cürçânî şerhine "kâle" lafzı ile müellifin ibaresinden bir veya birkaç cümle alıp, "ekûlu" lafzı ile söze başlar ve açıklamalarını yapar. Müellifin kullandığı tüm ıstılahları lugat ve ıstılah yönünden açıklar. Cümlelerdeki kelimelerin sarf ve nahiv bakımından birbirleriyle olan münasebetlerini izah eder. Özellikle iştikakla ilgili meselelere geniş yer verir. Akıcı uslub ve açık bir ibareye sahip olmasına rağmen aşırı derecede mantık kurallarına yer vermiş olması, ikinci ve üçüncü illetleri zikir etmiş olması, bir noktada meselelerin derli toplu kavranmasına engel olmaktadır.⁸

⁷ Gümüş, a.g.e., s. 158-159; Krş. Cürçânî, Şerhu'l-'İzzî, İstanbul 1992; et-Teftâzânî, Şerhu'l-'İzzî, İstanbul 1968.

⁸ Gümüş, a.g.e., s. 159 (Dip not, 124).

Şerhu'l-Emsile: Sarf (Morfoloji) ile ilgili olan bu şerh on baptan oluşmakta, fiiller maziden başlayarak istifhama kadar olan bölüm incelenmekte ve bununla birlikte harfler ve kelimeler ayrıntılı ve tafsilatlı bir şekilde ele alınmakta olup uzun süre Arapçayı öğrenen Farslar için ders kitabı olarak okutulagelmıştır. Söz konusu şerh Tahran'da Câmîu'l-Mukaddimât içinde 1285 (h.ş.) tarihinde neşredilmiştir.⁹

Nahiv Alanındaki Gayretleri

Şerhu'l-Kâfiye (Kîpâî, eş-Şerîfiyye): el-Cürcânî İbn Hâcib'in Nahiv sahasındaki üstün eseri Kâfiye'ye *Şerhu'l-Kâfiye (Kîpâî, eş-Şerîfiyye)* adında Farsça olarak bir şerh yazmıştır. el-Cürcânî'nin bu eseri Kâfiye'ye yazılmış en güzel şerhlerden birisidir. Müellifin bu konuda takip ettiği usul şu şekildedir:

Cürcânî, gerektiğinde İbn Hâcib'in kullandığı kelime ve istilâhların lügavî ve istilâhi manalarını izah ederek müellifin maksadını açıklar¹⁰. Mukâddimeler getirerek ve gerektiğinde taksimat yaparak geniş açıklamalarda bulunur. Meselâ *vad'* kelimesinin izahında varlıklara delâlet eden eşyayı lafızlar, hatlar, işâretler, akdlar ve dikmeler olarak beş bölümde inceler.¹¹. Örnekler getirerek kâidelerin illetlerini açıklar.¹² Soru-cevap şeklindeki açıklamaları ise, müellifin genel prensiplerinden biridir.¹³ Bazen İbn Hâcib'e itiraz eder. Meselâ onun *mu'arreb* kelimesine yaptığı tarifi beğenmeyip, "*mu'arreb*'in en güzel tarifi şöyledir." diyerek kendi tarifini serd eder.¹⁴ Nahvî meselelerde flogojik ekollerin görüşleri farklı ise, onların görüşleri ayrı ayrı anlatır. Her birine misaller getirir ve neticelerini izah eder.¹⁵ Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerini verdikten sonra, genellikle Basralıların görüşlerini savunur.¹⁶ Bazen hiçbir tarafa meyletmeden sadece görüş farklarını vermekle yetinir.¹⁷

Seyyid Şerîf, İbn Hâcib'in bu eserine yazdığı Farsça bu şerhin yanı sıra Kâfiye'ye yazılmış olan şerhlere de en güzel haşiyeler yazmıştır. Bu haşiyeler şunlardır:

Haşiye 'alâ Şerhi'l-Kâfiye : Kâfiye'ye en güzel şerh yazarlardan biri olan eş-Şeyh Radiyyuddin Muhammed b. El-Hasen el-Asterâbâdî (v.686/1287) nin yazdığı şerhe haşiyedir¹⁸.

Cürcânî'nin eserdeki metodu: el-Cürcânî, *kavlühü* lafzıyla Şârihin sözlerinden bir miktar alarak, kelimelerin lügavî manalarını verdikten sonra, cümledeki ifade ettiği manayı açıklar ve örnekler getirir. Nahiv meselelerinde çeşitli ekollerin görüşlerini anlatır. Metinde şahid olarak şiir geçmişse, şiirin kime ait olduğunu bildirir. Tarifleri tahlil eder, gerekirse tenkitlerini serd eder. Kaynak gösterildiğinde çok zaman müellifin ismini verip eserine yer vermez. Meselâ el-Asma'î, el-Müberred, el-Kisâî, el-Ahfeş, el-Ferrâ, es-Sekkâkî, ez-Zeccâc, İbnu's-Sikkît ve Ebû Ubeyd gibi meşhûr dilcilerin görüşlerini söyler ve sadece isimlerini zikretmekle iktifâ eder. Kitap olarak Sibeveyh'in *el-Kitâb'î*, ez-Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* ve el-Mufassal adındaki eseriyle Cevherî'nin *es-Sihâh* adındaki lugat kitabından istifâde ettiğini tesbit etmiş bulunmaktayız.¹⁹

⁹Abdullayev, Övezmuhammet, *Seyyid Şerîf Cürcânî'de Tanrı -Âlem Tasavvuru* (Basılmamış Doktora Tezi), s.55 Bursa 2005

¹⁰ Bkz. Cürcânî, *Haşiye ala şerhi'l-kafiye*, c. 1, s. 1,2, , matbaatu'l-Amire,,I-II,İstanbul t.y.

¹¹ Bu tür örnekler için bkz. Cürcânî, *Haşiye ala şerhi'l-kafiye*, c. 1, s.1, 2, 4, 5, 17, 22, 35.

¹² Bkz. Cürcânî, *Haşiye ala şerhi'l-kafiye*, c. 1, s. 5, 22, 28.

¹³ Bkz. Cürcânî, *Haşiye ala şerhi'l-kafiye*, c. 1, s. 11, 12, 14, 16, 27.

¹⁴ Bkz. Cürcânî, *Haşiye ala şerhi'l-kafiye*, c. 1, s. 4.

¹⁵ Bkz. Cürcânî, *Haşiye ala şerhi'l-kafiye*, c. 1, s. 20, (Tenâzu' Babı).

¹⁶ Bkz. Cürcânî, *Haşiye ala şerhi'l-kafiye*, c.1, s. 23. (Tenâzu' babı).

¹⁷ Bkz. Cürcânî, *Haşiye ala şerhi'l-kafiye*, c.1, s. 26.

¹⁸ Kâtip Çelebi, Hâcî halîfe, *Keşfu'z-zunun an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, c. 2, s. 1370, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1982

¹⁹ Gümüş, a.g.e., s. 159-160.

Hâşiye 'ale'l-Mutavassıt (el-Vâfiye): İbn Hâcib'in Kâfiye'sine es-Seyyid Ruknuddîn Hasan b. Muhammed el-Asterâbâdî el-Huseynî (ö.717/1317)'nin yazdığı *el-Mutavassıt* adındaki şerhin 147aşıyesidir. El-Cürcanî (muhtemelen) hayatının son dönemlerinde bu eseri yazmaya başlamış ve tamamlayamadan vefat ettiği için, eser oğlu Muhammed tarafından ikmâl edilmiştir.²⁰

Hâşiye 'alâ Şerhi Nukrakâr: İbn Hâcib (v. 646/1248)'in sarf ilmine dâir te'lif ettiği *eş-Şâfiye* adındaki eserine Nukrakâr lakabıyla tanınan Seyyid 'Abdullah el-Huseynî (ö. 776/1374 ?)'nin yazdığı şerhe hâşiyedir.²¹

Hâşiye 'ale'l-Muveşşah : Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hâbisi (ö. 801/1398)'nin *el-Muveşşah* adındaki Kâfiye şerhine hâşiyedir.²²

Ta'lika 'ale'l-'Avâmili'l-mi'e: 'Abdu'l-Kâhir el-Cürcanî (ö.471/1078)'nin *el-'Avâmili'l-mi'e* adındaki eserine yazmış olduğu ta'lika'dır. Kaynaklarda ismi zikredilen²³ bu eseri kütüphanelerde bulamadık.

Belagat Alanındaki Gayretleri

el-Misbâh. Fî Şerhi'l-Miftâh (el-Mısâbâh Şerhu'l-Miftâh ,el-Mısâbâh Şerhu'l-Kısmi's-Sâlis Min Miftâhi'l-'ulûm, Şerhu'l-Kısmi's-Sâlis Mine'l- Miftâh): Sekkâkî'nin ulûm-ı arabîyye'ye dair *Miftâhu'l-'ulûm* ismindeki eserinin üçüncü (belâgat) kısmının şerhidir *Miftâhu'l-'ulûm*'un en güzel üç şerhinden biri olarak kabul edilen²⁴ bu eseri Cürcanî, Semerkant'ta ders okuturken, talebelerin isteği üzerine hicri 803 yılının Rabi'u'l-âhir ayında kaleme almış ve aynı yılın Şevvâl ayının ortalarında bitirmiştir.²⁵

el-Cürcanî'nin bu eseri, Teftâzânî'nin *el-Mutavvel*'ine nazire olarak yazdığı, buna rağmen *el-Mutavvel*'in itibârını kaybetmediğe rivayet edilmektedir

Cürcanî'nin bu eseri, şark İslâm aleminde çok tutunmuş, özellikle Osmanlı medreselerinde, medreselerin kapatıldığı 1924 tarihine kadar belâgat ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu eserin okutulduğu medereselere Miftâh (Otuzlu) Medreseleri denilmiştir²⁶. Ulemâ arasında bu kadar tutunmuş olan bu esere birçok ilim adamı hâşiye ve ta'lika yazmıştır²⁷.

Bu esere başlıca hâşiye yazarlar şunlardır: Şemseddin el-Fenârî (ö.834/1430), Ali b. Muhammed el-Musannifek (ö.871/1466), Şemseddin Muhammed eş-Şirvânî (ö.892/1487), Lütfullah b. Hasan et-Tokâdî (ö.900/1495), Yûsuf b. Huseyn el-Kirmastî (ö.906/1500), Şeyh Sinan diye tanınan Yûsuf el-Hümeydî (ö.911/1505), Seyidî el-Hümeydî (ö.912/1513), Muhyiddîn Muhammed b. Hasan es-Samsûnî (ö.919/1516), Aydınlı Kara Bâli b. Seyyidî (ö.929/1523), Merzifonlu Kutbuddîn (ö.930/1524), Muslihuddîn Mustafa b. Halil (ö.935/1528), Paşa Çelebi el-Yegânî (ö.938/1531), İbn Kemâl Ahmed b. Süleyman (ö.940/1533), Molla Fenârî'nin torunlarından Muhyiddîn Muhammed b. Ali (ö.954/1538), Muhammed b. Ahmed Hâfızuddîn el-'Acemî (ö.957/1550), Taşköprizâde Ahmed b. Mustafa (ö.962/1555), Arapzâde Muhammed b. Muhammed (ö.9369/1561), Sâlih b. el-Kâdî Celâl (ö.973/1565),

Kâtip Çelebi, keşf, c. 2, s. 1370.; Gümüş, a.g.e., s. 159-160.

Leknevî, el - Fevâid, 132; Gümüş, a.g.e., s.157. Bu eserin herhangi bir nüshasını bulamadık.

²² Kâtip Çelebi, Keşf, II, 1371.

²³ Sehâvî, ed-Dav', c. 5, s. 329; Kâtip Çelebi, Keşf, c.2, s. 1179.

²⁴ Diğer ikisi ise, Kutbuddîn eş-Şirâzî (ö.710/1310) ile et-Teftâzânî (ö.792/-1390)'nin yazdıkları şerhlerdir. Bkz. Kâtip Çelebi, a.g.e., c.2, s. 1763.

²⁵ Cürcanî, *el-Misbâh*, Nurosmâniye ktp., nr. 4469, vrk. 238^b, müstensih kaydı. (Kâtip Çelebi 804 tarihinde te'liften fâriğ olduğunu kayd ederse de, Keşf, nâşiri parantez içinde 803 tarihini vermektedir.) Bkz., Kâtip Çelebi, a.g.e., c.2, s. 1763; Gümüş, a.g.e., s. 165.

²⁶ Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, s. 19, Ankara 1965; Gümüş, 165-168.

²⁷ Bkz., Gümüş, a.g.e.,168.

Tâcuddîn İbrâhîm b. ‘Abdillâh (ö.988/1580), eş-Şeyh Ramazan Efendi (ö.979/1571), Abdurrahman b. Saçlı Emir (ö.987/1579), Kadızade Şemseddin Ahmed b. Bedreddin Mahmud (988/1580), Muhammed b. Sinâniddîn Yûsuf (ö. 989/1587), Muhammed b. Sarıgürz (ö. 990/1582), Zekeriyâ b. Bayram el-Ankaravî (ö. 1001/1593)'dir.²⁸

Zamanımıza kadar gelmiş olan bu eserin yazma nushaları kütüphanelerimizde bol miktarda mevcuttur.

Hâşiye ‘ale’l - Misbâh (Hâşiyetu şerhi’l-Miftâh, Havâşî Şerhi’l Miftâh): Sekkâkî (ö.626/1229)'nin ulûm-î arabîyye'ye dâir telif etmiş olduğu *Mifâhu’l-‘ulûm* adındaki eserin üçüncü bölümüne Cürçânî'nin yazdığı şerhe yine kendisinin yazdığı hâşiyedir.²⁹

Cürçânî bu eserini, öğrencilerinin *el-Misbâh*'in bazı yerlerini anlamada zorluk çektiklerini ifade etmeleri üzerine kaleme almıştır.

Cürçânî'nin 804/1401 yılında yazdığı bu eser, zamanımıza kadar gelmiş olup, yazma nushaları kütüphanelerimizde mevcuttur.³⁰

Nahiv ilmine dair kaleme alınmış olan bu eser İstanbul'da Âmire Matbaası'nda basılmıştır.

Hâşiye ‘ale’l Mutavvel (,Hâşiyetu’ş-Şerhi’l-Mutavvel, Hâşiyetu’l-Mutavvel):³¹ Belâgat ilmine dair olup, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvîni'nin (ö. 739/1338) *Telhîsu’l-Miftâh* adındaki eserine Sa’duddîn Ömer et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Mutavvel* ismiyle yazdığı şerhe bir hâşiyedir.

Curcânî'nin, bu eserin mukaddimesinde bildirdiğine göre, Mutavve’l bazı talebelerine okuturken ona kısa hâşiyeler yazmıştı. Sonra talebelerinin ondan geniş ve tenkitli bir hâşiye yazmasını istemeleri üzerine bu hâşiyeyi yazdı.³²

Müellif, eserin mukaddimesinde bu hâşiyenin birçok faydaları ihtivâ ettiğini ifade eder. Bu cümleden olarak, şârihin maksadını açıklamak, delilleri tenkîh, hata ve yanlışlarda uyarma, konu ile ilgili nükteleri açıklama vb. konuları ihtivâ eder. el-Cürçânî bunları bildirdikten sonra der ki: "Haksızlıktan uzak durur, insaf eteğine sarılırsan, bu eserde, belâgat ilminin usûlünü araştırma husûsunda sana lâzım olacak bilgileri bulursun ve bu ilmin teferruatını istediğin gibi elde edersin. Özellikle ta’rîfât konuları, ilm-î vad’ın bölümlerinin tahkîki, harf’in manâsı, delâletin çeşitleri, ta’rîz ve istiârenin özünü kavrama husûsunda birçok kimselerin zihinlerinin kaydığı yerler sana açıkça gösterilmiştir."³³

Arapça olan bu eser zamanımıza kadar ulaşmış olup, defalarca basılmış ve medreselerde özellikle Osmanlı medreselerinde yüz yıllar boyunca edebiyât ve belâgat anlayışının ana kaynağı olarak okutulagelmiştir. Özellikle İstanbul'da 1241/1825, 1270/1853, 1271/1854, 1289/1872, 1304/1886, 1309/1891, 1310/1892 yıllarında üç metin bir arada neşredilmiştir.³⁴ Ayrıca *el-Mutavvel* ile birlikte Dr. Abdülhamid Hindâvî tarafından tahkik edilerek 2001/1422 yılında Beyrut'da bir cilt halinde basılmıştır.

²⁸ Bkz. Gümüş, a.g.e.,168 (Dip not 152); Bu esere hâşiye yazarlar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kâtip Çelebi, Keşf, c.2, s. 1763 vd.

²⁹ Kâtip Çelebi, a.g.e., II., 1763; Gümüş, a.g.e., 163.

³⁰ Bkz., Sülm, ktp., Fâtih bim, nr. 458; Mahmut Paşa bim., nr. 333; Turhan Sultan bim, nr. 287/2; Ayasofya bim., nr. 4384.

³¹ Habeşî, Abdullah Muhammed *Câmî’u’s-Şurûh ve’l-Havâşî (Mu’cemun Şâmilin li Esmâ’i’l-Kutubi’l-Meşrûhâti fi’l-Turâsî’l-İslâmiyyi ve Beyâni Şurûhîhâ)*, c.1, s. 624, Abudabi 2004; Bağdadî, a.g.e., c.1 ,s. 729; Brockelmann, *GAL*, 354; *Suppl*, c. 2,s. 281

³² Cürçânî *Hâşiye, ‘ale’l-Mutavvel* (Tah. Abdülhamid Hindâvî), s. 2, Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001

³³Cürçânî, *Hâşiye ‘ale’l-Mutavvel*, s. 2; Gümüş, 163-164

³⁴ Gümüş, a.g.e. s. 163-164; Abdullayev, a.g.e., s. 54-55.

Dibâcetü Şerhi'l-Miftâh (*Dibâcetü's-Şerh li'l-Kısmi's-Sâlis min Miftâhi'l-Ulûm*): İki varaklık bu yazma Miftâhu'l-'Ulûm'a yazılmış mukaddimedir. Süleymaniye kütüphanesinde kayıtlıdır.³⁵

Hâşiye 'ale'l-Muhtasar: Teftâzânî'nin *Muhtasaru'l-me'ânî* adındaki eserine hâşiyedir. Ancak, mevcûdiyetini es-Sehâvî'den öğrendüğümüz³⁶ bu eseri, kütüphanelerimizde tesbit edemedik.

Şerhu Telhisi'l-Miftâh: Cürçânî'nin böyle bir eseri olduğu söylenmektedir³⁷. Ancak kaynaklarda ve kütüphanelerde Cürçânî'nin böyle bir eserine rastlamadık.

Hâşiye 'alâ Telhisi'l-Miftâh :³⁸ Kazvîni'nin ihtisar ettiği *Miftâh*'ın üçüncü kısmına Cürçânî'nin yazdığı hâşiye olduğu anlaşılan ve Kataloklarda Kaydına rastladığımız bu eseri görme imkanımız olmadı.

et-Ta' rifât (*Teârîfu'l-ulûm, Tarîfâtü'l-ulûm ve Tahdîdâtü'r-rusûm, Hudûdu'l-eşya*)³⁹: Kelâm, felsefe, mantık, tefsir, fıkıh, hadîs, belagat, Arap dili ve tasavvuf gibi bilim dalları ile ilgili yazılmış tanımlar kitabıdır. Pek çok defa basılmış olan bu eser araştırmacıların sıkça başvurdukları bir başvuru kaynağıdır. İlk defa 1228/1813 senesinde Ahmet Kaim Efendi Matbaası'nda, 1252/1839, 1253/1837, 1265/1848 tarihlerinde İstanbul'da (Asitane) basılmış, 1269/1852 yılında tekrar İstanbul'da Daru't-Tibâati'l-Amire'de, 1275/1858 tarihinde ise Ali Rıza Efendi Basımevi'nde, 1283/1866'da hem Dersaadat'da Şirket-i Sahâfiyye-i Osmaniye hem de Hac Ahmet Hulusi Matbaası'nda iki defa basılmıştır. Daha sonra 1296/1878 tarihinde, tekrar İstanbul'da Amire Basımevi'nde, 1307/1889 senesinde Hac Hüseyin Efendi Matbaası'nda ve 1318/1900 tarihinde de Dersaadet'te Arif Efendi Basımevi'nde basılmıştır. Ayrıca Leibzig'de 1262/1845 senesinde basılmıştır. Bunun dışında, Kahire'de Vehbiyye Matbaası'nda 1283/1866'da ve Hayriyye Matbaası'nda ise 1306/1887 yılında olmak üzere iki kere ve *Risâletun fi Beyân ıstılâhâti Muhyiddîn İbni 'l-Arabî* zeyli ile birlikte tabedilmiştir.⁴⁰ 1307/1888 yılında tekrar İstanbul'da (Asitane) müsteşrik Flugel tahkiki ile, St. Petersburg'da 1315/1897 senesinde Kahire'de Mustafa el-Babî el-Halabî matbaasında 1393/1973 tarihinde, Beyrut'ta İbrahim İbyârî'nin tahkiki ile Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî Matbaası'nda 1404/1983 yılında neşredilmiştir. Son olarak, gene Mektebetu Lübnan Basımevi müsteşrik Flugel'in edisyon kritiğini yaptığı 1262/1845 baskının tıpkıbasımını neşredeceği konusunu İbyârî haber vermektedir.⁴¹ Tarifât, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü* adıyla Arif Erkan tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. 1997 tarihinde İstanbul'da Bahar Yayınları tarafından basılmıştır.⁴²

Şerhu Kasîdeti Bânet Su'âd: Ashab-ı Kiramdan Ka'b b. Zuheyr el-Muzenî (v. ?)'nin Peygamberimize övgü olarak söylemiş olduğu meşhûr kasidenin şerhidir⁴³.

Şerhu Ebyâti'l-İdâh: Kazvîni'nin kendi yazdığı *Telhîs* adlı eserine yine kendi yazdığı şerhi *el-İdâh*'ın da geçen beyitlerin şerhidir. Cürçânî bu eserinde önce beytin kâilinin ismini verir ve kısaca bir biyografisini verdikten sonra beyitteki kelimelerin dil

³⁵ Cürçânî, *Dibâcetü's-Şerh li'l-Kısmi's-Sâlis min Miftâhi'l-Ulûm*, Serez bölümü, no., 3897 (vrk. 44-45).

³⁶ es-Sehâvî, ed-Dâv', c. 5, s. 329.

³⁷ Corci Zeydan, *Tarihu adabi'l-Luga*, c.3, s. 253, I-IV, Kahire 1957.

³⁸ Cürçânî, *Hâşiye 'alâ Telhisi'l-Miftâh*, Topkapı Ktp., Emanet Hazinesi blm., nr., 1584, 78 vrk, yazma, 1646.; Giresun İl Halk ktp., nr. 1136, Yazma, vrk. 126.

³⁹C. Brockelmann, Suppl, c. 2, s. 280

⁴⁰Brockelmann bu eserin adını "İstilahâtü 'ş-Şeyh Muhyiddîn b. Arabî" şeklinde zikretmektedir. Bkz., Brockelmann, Suppl, c. 2, s. 306

⁴¹ Suyûtî, *Tahrîc*, naşirin önsözü, s. 47 (dipnottaki bilgiler); ayrıca başka basıldığı yerler için bkz Gümüş, a.g.e., s. 190 (52 ve 53. dipnottaki bilgiler); Dâiratu'l-Meârifî Teşeyyu, c. 5, s. 333.

⁴² Abdullayev, a.g.e., s. 56-57.

⁴³ Sehâvî, ed-Dav' c. 5, s. 329; İsmâil Paşa, *İdâh*, II, 229; Gümüş, a.g.e., s. 169-170.

açısından şerhini yapar. Çoğunlukla şiirdeki kelimelerin nahvî tahlillerini, yani irablarını yapar.

Cürcânî şevâhid şerhi konusunda çığır açmış bir ilim adamıdır. şevâhidi şerh geleneğini başlatan önde gelen âlimlerden biri olarak nitelersek abartmış olmayız.

Bu eserin yazmasının tek nüshası Leningrat Kütüphanesi 1296/a numarada kayıtlıdır. Cürcânî'nin bu eserine Hızır er-Râzî es-Safedî bir haşiye yazmıştır. Bu haşiyede yazma olup Leningrat Kütüphanesi 1297/a numarada kayıtlıdır.⁴⁴

Şerhu'r-Risâleti'l-vad'iyye: Cürcânî, Adududdîn el-îcî'nin vad' ilmine dair yazdığı risalesine bir şerh kaleme *The Journal of Academic Social Science Yıl: 3, Sayı: 16, Eylül 2015, s. 189-202*

Şerhu Ebyati'l-Mufassal ve'l-Mutavassıt: Cürcânî'nin, Zemahşeri'nin nahiv ilmine dair *el-Mufassal fi İlmi'l-Luga* adlı eserindeki şiir beyitlerini (şevahid) şerh ettiği eseridir. Cürcani bu eserde, önce beytin kâilinin ismini verir ve kısaca bir biyografisini verdikten sonra beyitteki kelimelerin dil açısından şerhini yapar. Çoğunlukla şiirdeki kelimelerin nahvî tahlillerini, yani irablarını yapar.

Seyyid Şerif Cürcani, Şevahid şerhi alanında çığır açmış bir ilim adamıdır. Bu sebeple O, şevahidi şerh geleneğini başlatan ilk ilim adamlarından biri sayılmaktadır.

Bu eser, Abdülhamit Casim Muhammed el- Feyyad el-Kubeysi tarafından tahkik edilerek Beyrut'da 2000 tarihinde basılmıştır.⁵⁹

Seyyid Şerif Cürcani'nin Dilciliğine Yöneltilen Tenkitler Ve Tahlili

Seyyid Şerif Cürcânî'nin asıl ihtisas sahası aklî ilimler olmakla beraber, Arap dili ve edebiyatına dair şerh, hâşiye, risâle ve ta'lika formunda yirmi beş adet eser meydana getirmiştir. Arap diliyle bu kadar ilgili bir ilim adamının dilden ve dil zevkenden büyük bir nasip almış olması gerek.⁴⁵

Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413) İslâm düşünce tarihinde hicrî sekizinci, milâdî on dördüncü yüzyılın ikinci yarısıyla, hicrî dokuzuncu, milâdî on beşinci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış önemli bir düşünür ve bilim adamıdır. Çok yönlü araştırmacı ve yazar olan Seyyid Şerif, mantıkçı-dilci oluşu sebebiyle sekizinci yüzyılın belâgat ilminde mantık ekolünün takipçilerinden biri olarak görülmektedir.

Seyyid Şerif Cürcânî ve Sa'düddîn Teftâzânî (Ö. 792/1390) hicri sekizinci yüzyılda yaşamış, çok yönlü araştırmacı ve yazar olan meşhur İslam âlimlerinden sayılmaktadırlar. Özellikle Arap dili ve belâgati, kelimeler ve mantık alanında şöhret kazanmışlardır. Her iki ilim adamı da mantıkçı-dilci oluşları sebebiyle, Belâgat ilminde mantık ekolünün takipçilerinden sayılmaktadırlar.

el-Kâfiyeci (ö. 879/1474) ve öğrencisi Suyûtî (ö. 911/1505), Seyyid Şerif Cürcânî ve hocası Kutbeddin er-Râzî'nin Arap dili bilimlerinde söz sahibi olmadıklarını, bunların sadece filozof olduklarını iddia etmişlerdir.⁴⁶

Taşköprüzâde, *Mevzû'âtul-'Ulûm* isimli eserinde el-Kâfiyeci ve öğrencisi Suyûtî'yi eleştirmiş ve görüşlerinin insafıca olmadığını beyan etmiştir. Yine Taşköprü Zâde, bir ilim adamının Arapça dışındaki ilimlerde derinleşmesinin Arapça bilmemesini gerektirmediğini, bu tür eleştirilerin kişilere buğz ile bakılmasından kaynaklandığını belirtmiştir. Seyyid Şerif ve hocasının Arapçanın inceliklerini ele alan

⁴⁴Sülm. Ktp. Amcazâde Hüseyin blm. nr. 389 (vr. 1^b-168^a)'da kayıtlı *Şerhu ebyâti'l-İdâh ve'l-Miftâh*; Katip Çelebi, *Keşf*, c.2, s. 1031.

⁴⁵ Bkz. Gümüş, a.g.e., 178.

⁴⁶ Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Sa'ade ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzû'âti'l-'Ulûm (Mevzû'ât)*, c.1, s. 237, I-III, 1.bs., Beyrut, 1405/1985; Gümüş, a.g.e., s. 179.

eserler yazdıklarını ve bu inceliklere önceki ilim erbabının bile vâkıf olmadıklarına da değinmiştir.⁴⁷

Çağımız araştırmacılarından Ahmed Matlûb, el-Kâfiyeci ve öğrencisi Suyûtî'nin görüşlerine katılarak, kayda değer tahkikatının bulunmadığını ve edebî zevkten nasibini almadığını belirtmiştir.⁴⁸

Ahmed Matlûb, Cürçânî'nin *Hâşiye 'ale'l-Mutavvel* adlı eserinin mukaddimesindeki sözlerini naklettikten sonra şöyle der: «Cürçânî'nin işaret ettiği bu meseleleri araştırdığımızda onun, tarifleri zapt etme ve sınırlarını çizme hususunda sözünü yerine getirdiğini görürüz. Bunu nasıl yapmasın ki ilimlerde kullanılan Arapça ıstılahları tarif ve manalarının sınırlarını tespit eden *et-Ta'rifât* adındaki kitabın müellifidir. Onun tahkikatına gelince, bizim nazarımda hiçbir değeri yoktur. Çünkü o, her ne kadar zaman zaman muhalefet etmişse de Sekkâkî, Kazvîni ve Teftâzânî'nin söylediklerinin dışına çıkmamıştır...»⁴⁹

Ahmed Matlûb burada Seyyid Şerîfi belâgat açısından tenkit etmiş, diğer konularda övmüştür. Cürçânî'nin, Sekkâkî, Kazvîni ve Teftâzânî'nin söylediklerinin dışına çıkmadığı iddiası doğrudur. Ancak Cürçânî, zaman zaman adı geçen dilcilere muhalefet etmesi de onun bir dilci olduğunu gösterir. Çünkü aynı ekole mensup dilciler arasında bütün meselelerde değil, bazı meselelerde ihtilaf olabilir. İran'da yetişmiş olan dilcilerin genel karakteri mantıkçı ve felsefeci olmalarıdır. Sibeveyh (ö. 180/796), Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/868), Abdulkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078), Sekkâkî (ö. 626/1229), Kazvîni (ö. 739/1338), Kutbuddîn eş-Şîrâzî (ö. 716/1326) ve Teftâzânî (ö. 792/1390) gibi İranlı lisan otoritelerinin genel vasıfları mantıkçı-dilci oluşlarıdır. Nahiv ve belâgat kaidelerini mantık kurallarına göre açıklayan dilciler ise, Basra mektebine mensupturlar. Dolayısıyla bunlar arasında temelde değil, ancak bazı meselelerde ihtilaf olabilir ki Cürçânî de işte bunu yapmıştır. Cürçânî'nin ana meselelerde seleflerine muhalefet etmemesi onun dilci olmamasını gerektirmez. Arap dili bilimlerinde otorite sayılan Teftâzânî ile ihtilafları ve onunla yaptığı münazaralar onun dilci olduğunu ispata yeter.⁵⁰

Cürçânî, şerh ve hâşiyeciliğin revaçta olduğu dönemde yetişmiş bir ilim adamıdır. Dolayısıyla teliflerinin büyük bir kısmını şerh ve hâşiye formunda kaleme almıştır. Arap dili ve edebiyatı sahasında kaleme aldığı yirmiyeye yakın eseri de şerh, hâşiye ve risale şeklindedir. Ancak Cürçânî, söylediklerini tetkikat ve tahkikata dayanarak söylediği için derin izler bırakmış ve daha önce de belirttiğimiz gibi «sened» kabul edilmiştir.⁵¹

Sonuç

Cürçânî, şerh ve hâşiyeciliğin revaçta olduğu dönemde yetişmiş bir ilim adamıdır. Dolayısıyla teliflerinin büyük bir kısmını şerh ve hâşiye formunda kaleme almıştır. Arap dili vedebiyatı sahasında kaleme aldığı yirmiyeye yakın eseri de şerh, hâşiye ve risale şeklindedir. Ancak Cürçânî, söylediklerini tetkikat ve tahkikata dayanarak söylediği için derin izler bırakmış ve daha önce de belirttiğimiz gibi «sened» kabul edilmiştir.⁶⁰

Cürçânî'nin belâgat ilmine dair telif etmiş olduğu Teftâzânî'nin *el-Mutavvel*'ine yazdığı hâşiye ile Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'Ulûm*'unun belâgat kısmına

⁴⁷ Taşköprî Zâde, *Mevzû'ât*, a.y.; Gümüş, a.g.e., a.y.

⁴⁸ Ahmed Matlûb, *el-Kazvîni ve şurûhu't-telhîs*, s. 582. Bağdat, 1967

⁴⁹ Ahmed Matlûb, a.g.e., a.y.

⁵⁰ Bkz. Gümüş, a.g.e., s. 181.

⁵¹ Bkz. Gümüş, a.g.e., s. 182.

yazdığı şerhi *el-Misbâh*, asırlarca Şark İslâm dünyasında edebiyat anlayışının temel kitapları olarak okutulmuş gelmiştir.⁶¹

Cürcânî'nin Arap dili ve edebiyatı sahasındaki eserlerinin çoğu şerh ve haşiye formundadır. Ancak şerhler bile anlaşılacak derecede eğitim seviyesi düşük olan bir dönemde, muhtasar metin kitapları telif etmenin faydalı olmayacağı bir gerçektir. İşte bu durumu göz önünde bulunduran Cürcânî, yeni bir eser telif etme yerine, öncekilerin yazdıkların eserlere şerh veya haşiye yazmayı daha uygun bulmuştur. *el-Misbâh*'in mukaddimesinde, Cürcânî bu meseleye temas ederek es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin belâgatle ilgili üçüncü bölümüne, kendinden önceki müelliflerin şerhleri olmasına rağmen, ilim tahsili yapan öğrencilerin bu şerhleri anlayamadığı için onların rica ve istirahatı üzerine *el-Misbâh fî şerhi'l- Miftâh*'ı yazdığını ifade etmektedir. *el-Misbâh*, Osmanlı dönemindeki alttan ikinci derecede bulunan *Otuzlu Medreseler* veya *Miftah Medreseleri* denen medreselerin ders kitabı idi.⁶²

Seyyid Şerîf Cürcânî devrinin şartlarına göre yapılabilecek olanı yapmış ve yükselbileceği en yüksek noktaya yükselmiştir. Aklî ve naklî ilimlerin tamamında yazdığı eserlerin sonraki dönemlerdeki etkisi ona verilen (63 (السند es-sened (dayanak/delil) unvanında kendisini göstermiştir.

Birçok sahada söz sahibi olan müellifimiz Arap dili ve edebiyatında kendi döneminin otoritelerinden biriydi. Onun dil konusundaki kabiliyeti Teftâzânî ile olan münazaralarında kendisini göstermektedir. Cürcânî Arap dili ve edebiyatı sahasında o günkü şartlar göz önünde bulundurulduğunda yapılması gerekeni ve yapılabilecek olanı yapmış ve bu sahada büyük küçük yirmi beş eser meydana getirmiştir. Cürcânî yazdıklarını çalاکalem değil, tetkikat ve tahkikat neticesinde yazmıştır. Dolayısıyla meydana getirdiği en küçük risale bile sonrakilere kaynak olmuştur. « كلام السيد سيد «الكلام», «Seyyid'in sözü sözlerin efendisidir»⁶⁴ ifadesinin ilim adamları arasında darb-ı mesel haline gelmesi bu gerçeği vurgulamaktadır.

Arap dili ve belâgatı üzerine bu kadar çalışması olan bir ilim adamının Araçadan ve dil zevkından nasibini almaması söz konusu olamaz.

19. yüzyılda yaşamış olan Arap dili uzmanı Siddîk b. Hasen el-Kannûcî (ö. 1307/1889) «*Ebcedü'l-'Ulûm*» isimli eserinde el-Kâfiyeci'nin Seyyid Şerîf ve hocası Kutbuddîn er-Râzî et-Tahtânî ile ilgili: «السيد والقطب التحتاني لم يدوقا علم العربية» sözünü tahrif edilmiş bir şekilde «... لم يرزقا علم العربية» şeklinde ifade ederek daha ağır bir eleştiriye dönüştürmüştür. el-Kannûcî el-Kâfiyeci'nin görüşlerini aktardıktan sonra, Taşköprü zâde'nin bu konudaki görüşlerini eksiksiz bir şekilde nakletmiştir.⁵²

Son olarak şunu belirtelim ki Cürcânî, *Hâşiye ale'l-Mutavvel* adındaki eserinde, lafzî delâletin tarifi konusunda Teftâzânî'ye yönelttiği itirazlar, Hâce Zâde ile Ali Kuşçu arasında tartışma konusu olur. Ali Kuşçu Teftâzânî'nin görüşünün doğru olduğunu iddia eder. Bunun üzerine Hâce Zâde, «Evet, ben de senin gibi düşünüyordum. Ancak konuyu araştırınca Seyyid Şerîf'in haklı olduğunu anladım ve bunu kitabımın kenarına yazdım» der. Sonra hizmetçilerine emreder, kitabı getirirler, araştırmalarını Ali Kuşçu'ya gösterir, o da beğenir ve çok memnun olur.⁵³

⁵² Kannûcî, Siddîk b. Hasen, *Ebcedü'l-'Ulûm*, c.3, s. 58, Şam 1989

⁵³ Taşköprüzâde, *eş-Şakâyıkü'n-nu'mâniyye fî Ulemâ'i'd-Devleti'l-Osmâniyyes*, *Daru'l-Kitâbi'l-Arabi*, Beyrut, 1975 s..99; Kâtip Çelebi, a.g.e., c.1, s. 223; Gümüş, a.g.e., s.108.

Hâce Zâde ile Ali Kuşçu arasında geçen bu konuşma, dikkatli ve insaflı bir araştırma yapıldığında, Seyyid Şerif Cürcanî'nin görüşlerinin doğruluğunun ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Ahmed Matlub, *el-Kazvini ve şuruhu't-Telhis*, Bağdat, 1967.
- Bağdadi, Abdulkadir b.Ömer, *Hızanetu'l-edeb*, I-XII, Kahire 1989.
- Bağdadi, İsmail Paşa, *Hediyetu'l-Arifin ve Esmau'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, Vekâletü'l-Maârif, İstanbul 1370/1951.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte der Arabischen Litterature (GAL)*, I-II, Leiden E. J. Brill 1943-1949.
- Brockelmann, Carl, *GAL (Supplementband)*, I-III, Leiden 1956.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, I-IX, (Çev. M. Fehmi Huveydi), Mısır 1993.
- Corci, Zeydân, *Târîhu Âdâbi'l-Lügati'l-Arabiyye*, I-IV, Kahire 1957.
- Cürcanî, Seyyid Şerif, *Hâşiye, 'ale'l-Mutavvel* (Tah. Abdülhamid Hindâvî), , Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001
- Cürcanî, Seyyid Şerif, *Şerhu ebyâti'l-İdâh ve'l-Miftâh* Sülm. Ktp. Amcazâde Hüseyin blm. nr. 389 (vr. 1^b-168^a)
- Hâşiye 'alâ Telhisi'l-Miftâh*, Topkapı Ktp. , Emanet Hazinesi blm., nr., 1584, 78 vrk, yazma, 1646.; Giresun
- Cürcanî, Seyyid Şerif, *Dibâcetu'ş-Şerh li'l-Kısmi's-Sâlis min Miftâhi'l-'Ulûm*, Serez bölümü, no., 3897
- Cürcanî, Seyyid Şerif, *el-Misbâh*, Nurosmâniye ktp., nr. 4469, vrk.
- Cürcanî, Seyyid Şerif, *Haşiye ala şerhi'l-kafiye*, matbaatu'l-Amire, I-II, İstanbul t.y.
- Gümüş, Sadreddin, *Seyyid Şerif Cürcanî'nin Arap Dilindeki Yeri*, Fatih Yayınları, İstanbul 1984.
- Habeşi, Abdullah Muhammed Câmî'u'ş-Şurûh ve'l-Havâşi (*Mu'cemun Şâmilun li Esmâi'l-Kutubi'l-Meşrûhati fi't-Turâsi'l-İslâmiyyi ve Beyâni Şurûhihâ*), Abudabi 2004.
- Kannûcî, Siddîk b. Hasen, *Ebcedü'l-'Ulûm*, , Şam 1989
- Kâtip Çelebi, Hâcî halîfe, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1982
- Leknevî, 'Abdulhayy, *el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye*, Beyrut, 1998
- Rûhânî, Muhammed Huseyin, "Curcânî" Dâiratu'l-Maarif-i Teşeyyu' (nşr., Şehih Saîd Muhibbi), Tahran 1375 (h.ş.)
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân, *ed-Davu'l-lami' li ehli'l-karni't-tâsi'*, Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, I-XII, Beyrut
- Suyûtî, *Tahrîcu ehâdisi Şerhi'l-Mevâkıf fi ilmi'l-keîâm* (thk., Yusuf Abdurrahman el-Mera'slî), Dâru'l-Marife, Beyrut 1406/1986
- Suyûtî, Abdurrahmân Celâlüddîn *Buğyetu'l-Vû'ât fi Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, I-II, nşr., Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, Beyrut, ts.
- Tâşkoprîzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevzû'âti'l-'Ulûm*, I-III, I.bs., Beyrut, 1405/1985.
- Tâşkoprîzâde, Ahmed b. Mustafa, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fi Ulemâi'd-Devleti'l-Usmâniyye*, Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut, 1975
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1965